

LIETUVIŲ VISUOMENĖS IR SPAUDOS VEIKĖJAS ADOMAS JAKŠTAS-DAMBRAUSKAS (1860–1938)

VANDA STONIENĖ

Adomas Jakštas-Dambrauskas yra vienas žymiausių XX a. pradžios ir Lietuvos Respublikos tautinės kultūros veikėjų. Jis visuotinai gerbiamas kunigijos atstovas, teologas, mokslininkas, rašytojas, kritikas, spaudos leidėjas, įvairių visuomeninių draugijų narys. Ši daugialypė A. Jakšto kūrybinė veikla iki šiol nėra išsamiau tyrinėta. A. Jakštui gyvam esant yra išspausdinta jubiliejinių jo biografijų ir veiklą aprašančių populiarių straipsnių. Tarp jų minėtini du Vaižganto straipsniai, skirti A. Jakšto šiasiasdešimties¹ ir septyniiasdešimt² metų sukaktims. A. Jakšto asmenybę ir jo veiklą apibūdina publikuoti jo susirašinėjimai su S. Šalkauskiu³, Vaižgantu⁴. A. Jakšto visuomeninės ir kūrybinės veiklos vertinimų yra jo bendražygių J. Ambrazevičiaus, B. Česnio, J. Griniaus, P. Samulionio ir kt. A. Jakštui skirtuose nekrologiniuose straipsniuose, išspausdintuose „Židinyje“ (1938, Nr. 3) ir „Draugijoje“ (1938, Nr. 5–6). Sovietmečiu A. Jakštas, kaip reakcingos klerikalinės literatūros kritikos atstovas, buvo pristatytas „Lietuvių literatūros kritikos“ leidinyje⁵. A. Jakšto 100-osios gimimo metinės buvo paminėtos lietuvių emigracinėje spaudoje, išleistas specialus „Aidų“ numeris su M. Vaitkus⁶, L. Dambriūno⁷, A. Baltaragio⁸ straipsniais. „Aiduose“ išspausdintas ir V. Maciūno „Jakštas bara Vaižgantą“⁹. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, serijoje „Iš lietuvių filosofijos palikimo“ išleisti A. Jakšto „Raštų“ du tomai, skirti jo filosofijos tyrinėjimams¹⁰. Juose yra įžanginiai B. Leskauskaitės straipsniai, kuriuose pateikta A. Jakšto gyvenimo ir kūrybos trumpa apžvalga, tačiau nuodugnaus jo veiklos vertinimo nėra. Šiame darbe siekiama išsamiau nušviesti A. Jakšto biografiją, apibūdinti jo kūrybinį palikimą, išryškinti jo knygotyros darbus ir ryšius su lietuviška spauda.

¹ Vaižgantas. Raštai. Kaunas, 1922. T. 4. P. 169–211.

² Tumas J. Prelatas Aleksandras Dambrauskas // Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kaunas, 1930. P. V–XVI.

³ Šalkauskis S. Kun. A. Dambrauskas' mano mokytojas ir kritikas // Logos. 1938, Nr. 18, p. 1–53.

⁴ Jakšto-Dambrausko laišakai Vaižgantui-Tumui // Athenaeum. 1938, t. 9, sąs. I, p. 3–47.

⁵ Lietuvių literatūros kritika. Vilnius, 1971. T. 1. P. 491–530; Vilnius, 1972. T. 2. P. 83–117.

⁶ Vaitkus M. Su gyvu Jakštu // Aidai. 1960, Nr. 9, p. 363–370.

⁷ Dambriūnas L. Adomas Jakštas – publicistas // Aidai. 1960, Nr. 9, p. 384–388.

⁸ Baltaragis A. Jakštas dabarties Lietuvoje // Aidai. 1960, Nr. 9, p. 389–393.

⁹ Aidai. 1980, Nr. 2, p. 81–95.

¹⁰ Jakštas A. Raštai. Vilnius: Mintis, 1955–1956. T. I : Mokslas. Filosofija. Religija. 1995. 530 p.; T. 2 : Etika. 1996. 413 p.

Adomas Jakštas (tikoji pavardė Aleksandras Dambrauskas) gimė 1860 m. rug-
sėjo 8 d. Kuronių km., Ukmergės apsk. (dabar Kėdainių raj.) karališkųjų valstiečių
Andriejaus Dambrausko ir Kotrynos Vaičiūnaitės šeimoje. Tėvai turėjo 20 ha žemės.
Kuronių kaime Dambrauskų buvo daugiau, todėl Aleksandro tėvą apylinkėje vadino
Jakštu. Spėjama, kad ši pravarde atsiradusi nuo Jakščiupio (Jakštupio), prie kurio bu-
vusi įkurta pirmąkart Dambrauskų sodyba¹¹. Jakšto pravarde sūnus vėliau padarė
savo slapyvardžiu. Eiti mokslus Aleksandrai materialiai padėjo tėvo brolis Stanislo-
vas Dambrauskas. Aleksandras 1872–1880 m. mokėsi Šiaulių gimnazijoje ir ją baigęs
tais pat metais įstojo į Peterburgo universiteto Matematikos-gamtos fakultetą, tačiau
1881 m. kovo mėn. iš jo išstojo, grįžo į Lietuvą ir pradėjo studijas Kauno kunigų se-
minarijoje. Po trejų metų (1884 m.) vyskupijos lėšomis jis buvo pasiųstas tęsti studij-
as į Peterburgo dvasinę akademiją. Akademiją A. Jakštas baigė 1888 m. teologijos
magistro laipsniu ir buvo išventintas į kunigus. Pirmoji kunigo Aleksandro Damb-
rausko darbovietė – Panevėžio realinė mokykla. Čia jis kapelionu pradėjo dirbti
1888 m. rudenį, tačiau teiştirbo tik pusmetį. Jaunas kunigas, dar gimnazijoje garsė-
jęs kaip lietuvis patriotas, ėmė protestuoti prieš katalikų mokinių varymą melstis už
carą cerkvėje ir buvo ne tik pašalintas iš mokyklos, bet ir uždarytas į Kretingos vie-
nuolyną. Apie tai A. Jakštas rašė: „... aš per tikybos pamokas pakviečiau savo klausy-
tojus artimiausią caro šventę ateiti paskirtu laiku katalikų bažnyčion, kur, man pa-
čiam mišias laikant ir „Te Deum“ giedant, galėsią katalikiškai pasimelsti už carą.
Žymi mokinių dalis paklausė ir cerkvėn nebėjo. Gimnazijos valdžia palaikė mane
tvarkos ardytoju ir įskundė Vilniaus kuratoriui“¹². Kretingos vienuolyne A. Jakštas
išbuvo kelis mėnesius; iš ten 1889 m. birželio mėn. buvo ištemtas penkeriems me-
tams į Ustiužną Naugarduko gubernijoje. Tremtyje A. Jakštas ir pradėjo mokslinį
tyrinėtojo darbą – savarankiškai studijavo matematiką, hagiografiją, parašė pirmuo-
sius teologijos darbus, tarp jų rusų kalba „Katalikų teologo laiškas pravoslavų teolo-
gui“ („Pisma katoličeskavo bogoslava k pravoslavnomu“). Šią studiją vėliau Kroku-
voje išleido jėzuitai¹³. Ustiužnoje A. Jakštas ėmė reikštis ir kaip literatas bei publicis-
tas, aktyviai bendradarbiavo nelegalioje lietuvių periodinėje spaudoje („Aušra“, „Švie-
sa“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“). Susipažinęs su ten dirbusiu gydytoju Vincu
Pietariu, ragino ir jį rašyti į nelegalią lietuvišką spaudą, pats perrašinėdavo V. Pieta-
rio rankraščius, nuorašus siųsdavo ištikimiems asmenims, kurie vėliau juos persiū-
davo į Mažosios Lietuvos lietuviškų laikraščių redakcijas¹⁴. Taip A. Jakšto dėka į lie-
tuvių literatūrą atėjo rašytojas V. Pietaris, nes, kaip oficialus Rusijos tarnautojas, pub-
likuotis draudžiamojoje lietuviškoje spaudoje jis negalėjo.

¹¹ Tumas J. Prelatas Aleksandras Dambrauskas // Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kau-
nas, 1930. P. VI.

¹² Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kaunas, 1930. P. 4.

¹³ Čėsnyb B. A. Jakštas teologas // Židinys. 1938, Nr. 3, p. 291.

¹⁴ Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kaunas, 1930. P. 18.

Grįžęs iš tremties, A. Jakštas ir toliau nesitaikstė su Lietuvos rusinimo politika, ragino lietuvių inteligentus, ypač kunigus, kovoti prieš spaudos draudimą, kunigų teisių varžymą, dėl lietuvių mokymo gimtąja kalba. Kunigija spaudos draudimo laikotarpiu apskritai buvo laikoma neištikima valdžiai ir nuolat caro žandarų sekama. A. Jakštas yra aprašęs, kaip be valdžios žinios kunigai neturėję teisės išvažiuoti iš savo parapijos, kaip buvo kontroliuojami kunigų pamokslai. Buvę įsakyta per pamokslus vadovautis vieninteliu valdžios patvirtintu, graždanka leistu vadovėliu („Išguldymai šventų evengelijų ant visų nedėlių ir švenčių ištisų metų“. D. 1–2. V., 1869–1870). Šio vadovėlio egzempliorių kunigai, bijodami šnipų, ir neturėdavę sakydami pamokslus, tačiau mažai kas juo vadovavėsi¹⁵.

Lietuvoje kun. A. Jakštas, kaip neįtakingas caro valdžiai, nuolatinio darbo negavo. 1895 m. jis buvo Kauno kalėjimo kapelionu, 1896 m. kariuomenės dvasininku, vėliau kunigavo šv. Gertrūdės bažnyčioje. Nuo 1898 m. jis dėstė Kauno kunigų seminarijoje, 1900 m. buvo Žemaičių vyskupo M. Paliulionio sekretorius. Priverstinis darbo kaitaliojimas netrukė A. Jakštui rasti laiko ir moksliniam teologo darbui. 1901 m. prancūzų žurnale „Revue Biblique“ buvo išspausdinta jo studija „Rusų Bažnyčios doktrina apie Senojo Įstatymo kanoną“, suteikusi autoriui Rusijos teologų pripažinimą¹⁶. Matyt, ši publikacija bus padėjusi A. Jakštui 1902 m. gauti caro valdžios leidimą dėstyti Peterburgo dvasinėje akademijoje (dėstė Šv. Raštą). Pedagoginį darbą jaunasis mokslininkas dirbo taip pat uoliai, kaip ir kitus darbus. B. Čėsnyš yra rašęs, kad A. Jakštas, nesitenkindamas oficialiomis paskaitomis auditorijoje, šventadieniais norintiems darydavęs savo bute pranešimus apie naujausią teologinę literatūrą¹⁷. Profesoriaudamas Peterburge, A. Jakštas iš dėstomo kurso parašė mokslinį darbą „Praelectiones exegeticae“, kuris galėjo sudaryti pagrindą teologijos daktaro laipsniui gauti. Tačiau, neturėdamas lėšų darbui išspausdinti, autorius jo nebaigė¹⁸. Peterburgo dvasinės akademijos vadovai gerai vertino A. Jakšto pedagoginį ir mokslinį darbą. Tačiau, matyt, akademijos profesoriaus darbas A. Jakšto netenkino ir jis 1906 m. paliko Peterburgą. Priėmęs Šv. Kazimiero draugijos narių kvietimą vadovauti šiai draugijai, jis atvyko į Kauną. Sumanymas steigti draugiją lietuviškai religinei literatūrai leisti buvo kilęs Kauno kunigų seminarijoje dar 1889 m., tačiau įgyvendintas jis buvo tik panaikinus spaudos draudimą. 1905 m. Kaune ir buvo įregistruota šv. Kazimiero vardu pasivadinusį „Pasitikėjimo bendrovė“, ketinusi leisti ir platinti knygas. A. Jakštui tokia kultūrinio darbo idėja buvo labai artima, todėl jis neabejodamas įsitraukė į draugijos veiklą. Tapęs pirmininku, A. Jakštas parengė naują draugijos įstatų projektą ir veiklos programą, kviesdamas dalyvauti jos darbe tiek dvasininkus, tiek pasauliečius inteligentus bei mažai raštingus valstiečius. A. Jakšto vadovaujama Šv. Kazi-

¹⁵ Ten pat. P. 67.

¹⁶ Čėsnyš B. A. Jakštas teologas // Židinys. 1938, Nr. 3, p. 290

¹⁷ Ten pat. P. 291.

¹⁸ Tumas J. Prelatas Aleksandras Dambrauskas // Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kaunas, 1930. P. X.

miero draugija daugiausia dėmesio skyrė knygų ir periodinės spaudos leidybai. Per 1906–1917 m. ji išleido daugiau kaip 200 pavadinimų knygų, nuo 1906 m. leido mėnesinį A. Jakšto redaguojamą žurnalą „Draugija“. Gyvendamas Kaune, A. Jakštas aktyviai joje dalyvavo, pats kūrė ir kitas visuomenines kultūros bei labdaros draugijas. Viena iš jų buvo „Motinėlė“. Šią draugiją įkūrė Amerikos lietuviai, bet nuo 1903 m. ji nelegaliai veikė ir Lietuvoje. 1907 m. dvasininkų A. Jakšto, K. Olšausko ir K. Šaulio iniciatyva ji buvo legalizuota ir ėmė šelpti aukštųjų mokyklų studentus lietuvius¹⁹. „Motinėlės“ stipendiją, studijuodamas Friburgo universitete Pirmojo pasaulinio karo metais, gavo ir A. Jakšto globotinis – būsimasis filosofas S. Šalkauskis. A. Jakštas rūpindamasis „Motinėlės“ šelpiamais studentais, prie šios draugijos įsteigė „Fondą lietuvių studentų disertacijoms leisti“. 1919 m. jis laiškė S. Šalkauskiui rašė, kad fondas jau turi sukaupęs 1000 auksinių, kad jis stengiasi steigti tokį fondą Amerikoje. A. Jakštas rūpinosi, kad „Motinėlės“ globojami studentai galėtų išleisti savo mokslinius darbus ir juos apginti. Kitame laiške S. Šalkauskiui jis patarė dėl disertacijos išleidimo kreiptis į Berlyne studijuojantį C. A. Ozelį. Šis suradęs gan pigią spaustuve, kuri galėtų lietuviškas knygas ir lietuvių studentų darbus kitomis kalbomis spausdinti²⁰. Šie faktai rodo A. Jakšto rūpestį ir pagalbą ugdant to meto Lietuvai labai reikalingus jaunos įvairių sričių inteligentų kadrus.

Įdomi, nors ir neįgyvendinta, yra A. Jakšto idėja kolektyviai parašyti darbą (kurį jis vadino epopeja) apie Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje. Tam darbiui organizuoti buvo numatyta steigti „Homero“ draugiją. Šios draugijos tikslams propaguoti A. Jakštas parašė knygutę „Homero“ draugija ir „Vilkolakis“ (K., 1919. 15 p.). Joje Homero „Iliados“ ir „Odisejos“ pavyzdžiu ir buvo siūloma pradėti darbą – burti į draugiją rašytojus, istorikus, visus gyventojus. Jie buvo kviečiami rinkti, užrašinėti faktus, sudarinėti A. Jakšto vadinamąją „namų kroniką“, o dvaruose ir klebonijose – „dvarų bei parapijų kronikas“. „Homero“ draugija, autoriaus nuomone, turėtų: a) leisti atsišaukimus; b) rengti paskaitas, siųsti užrašinėtojus, c) rengti ir tvarkyti atsiųstuosius raštus; d) leisti savo laikraštį, bandyti jungti jame medžiagą. Šis A. Jakšto sumanymas turėjo ir platesnį visuomeninį tikslą – sužadinti norą šviestis, pratinti Lietuvos žmones prie knygos. A. Jakštas rašė: „Jei kiekvienas būsimos nepriklausomos Lietuvos pilietis turės mokėti rašyti, tai nesunku sulaukti to laiko, kuomet kiekvienuose namuose bus didesnis ar mažesnis knygynėlis, o tame knygynėlyje ir sava „namų kronika“... „Homero“ draugija turėtų pasirūpinti, kad tai virstų pas mus visuotinu papročiu bei nauja „mada“, taip, kad kiekvienai šiek tiek save gerbiančiai ateimynai būtų gėda neturėti savo knygynėlio ir jame savos namų kronikos“²¹. Jis vylėsi, kad toks darbas ir surinkta medžiaga bus naudinga istorikams, rašytojams, visai tautai.

Nepriklausomoje Lietuvoje kunigas (nuo 1914 m. prelatas) A. Jakštas jokio oficialaus valstybinio darbo nedirbo. Jis ir toliau (iki mirties) vadovavo Šv. Kazimiero

¹⁹ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. T. 1. P. 464.

²⁰ Šalkauskis S. Kun. A. Dambrasas mano mokytojas ir kritikas // Logos. 1938, Nr. 18, p. 43.

²¹ Jakštas A. „Homero“ draugija ir „Vilkolakis“. Kaunas, 1919. P. 13.

draugijai, planavo, rengė spaudai, redagavo jos leidinius, rašė ir publikavo savo mokslinius ir kritikos darbus. Minint A. Jakšto 70 metų jubiliejų, Vaižgantas rašė: „... kun. Dambrauskas niekada neieškojo asmeninių gerumų, nesiekė karjeros ir garso, pigiau gaunamo šiam tam pataikaujant... paprato nepriklausomai dirbti, vadovauti... Savo talentu, giliu savo mokslu, savo padėtimi kun. Dambrauskas niekad nepirkliavo“²². A. Jakšto nuopelnus mokslui Lietuvos akademinė visuomenė aukštai įvertino. 1922 m. jam buvo suteiktas Lietuvos universiteto garbės profesoriaus vardas. 1926 m., Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto pristatytas, jis tapo šio fakulteto garbės profesoriumi, 1929 m. Matematikos-gamtos fakultetas jam įteikė matematikos garbės daktaro diplomą, 1932 m. Humanitarinių mokslų fakultetas pripažino jam filosofijos garbės daktaro vardą. A. Jakštas buvo aktyvus 1922 m. įkurtos Lietuvos katalikų mokslo akademijos narys, nuo 1926 m. iki mirties buvo šios akademijos pirminkas. 1933 m. jam pirmajam buvo suteiktas Lietuvos katalikų mokslo akademijos akademiko vardas²³. A. Jakšto nuopelnai lietuvių kalbai, ypač terminijos darbe, buvo įvertinti 1935 m. išrinkus jį Lietuvių kalbos draugijos garbės nariu²⁴. 1937 m. A. Jakštas Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetui pristatė mokslinį darbą „Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus. Istorinė literatūrinė studija.“ Fakultete buvo sudaryta komisija šiam darbui įvertinti. 1937 m. balandžio 11 d. komisijos nariai profesoriai V. Krėvė, L. Karsavinas ir I. Jonynas, apsvarstę darbą, nutarė, kad „darbas visiškai priimtinas kaip disertacija visuotinės istorijos daktaro laipsniui gauti“²⁵. Spaudoje A. Jakšto bendradarbiai, kiti jo amžininkai disertacijos gynimo nemini. Galimas daiktas, kas dėl ligos ir greitos mirties (1938 m. vasario 18 d.) autorius nespėjo jos apginti. A. Jakštas buvo palaidotas Kauno arkikatedros bazilikos kriptoje, o 1938 m. gegužės 21 d. perlaidotas šios bazilikos šventoriuje.

Visi A. Jakšto bendraamžiai yra nurodę ypatingą jo darbštumą ir ne tiek pomėgį, kiek būtinybę skaityti. Jo bendradarbis Šv. Kazimiero draugijoje poetas kunigas M. Vaitkus nurodė, kad A. Jakštas skaitė ir rašė lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų, esperanto, lotynų kalbomis (mokėjo dar graikų ir hebrajų kalbas)²⁶. Pats J. Jakštas 1915 m. rugsėjo 14 d. dienorašyje rašė: „Darbuose ir skaityme nebuvo sistemos, dirbau kas pasitaikė, skaičiau kas papuolė. Tai yra mano didelė yda, kurios niekaip negaliu apgalvoti“²⁷. Ši „yda“ ir lėmė A. Jakšto gyvenimą su knyga, padarė jį ne tik spaudos veikėju, bet ir bibliofilu, knygotyrininku, bibliotekininku.

²² Tumas J. Prelatas Aleksandras Dambrauskas // Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kaunas, 1930. P. XII.

²³ Dambrauskas Aleksandras // Lietuvių enciklopedija. T. 4. P. 258.

²⁴ Ten pat. P. 261.

²⁵ Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo b-ka. Rankraščių skyrius. F 17375. Lap. 1–3.

²⁶ Vaitkus M. 30 metų su A. Jakštu // Židinys. 1938, Nr. 3, p. 345.

²⁷ Dambrauskas A. Mano užrašai // VU b-ka. Rankraščių skyrius. D. 1089. R5. 2240.

Su bibliotekos darbu A. Jakštas susipažino Kauno kunigų seminarijoje. Seminarijos biblioteka tuo metu buvo tvarkoma klierikų jėgomis. Tuometinis šios bibliotekos vedėjas A. Baranauskas savo pagalbininkais pasikvietė klieriką A. Jakštą ir kunigą J. Viksvą, kurie turėjo tvarkyti fondą, sukataloguoti knygas. Dirbta iki 1883 m. liepos mėnesio, buvo sutvarkytas 11 206 knygų fondas ir biblioteka atidaryta profesūrai ir studentams. A. Jakštas parengė ir naudojimosi biblioteka taisykles²⁸. Jo rūpesčiu buvo atgautas Tomske mirusio kunigo A. Kašarausko didžiulis rankraštinis palikimas: jis buvo atvežtas į seminarijos biblioteką ir A. Jakšto sutvarkytas²⁹. Kurį laiką A. Jakštas yra dirbęs ir Kauno bazilikos kapitulos bibliotekos vedėju³⁰. Visą gyvenimą jis kaupė ir savo asmeninę biblioteką. 1934 m. joje buvo 5677 tomai knygų³¹. Dauguma jų buvo pirktos, kitos – įvairių įžymių to meto asmenų dovanos su autografais³². A. Jakštas pats komplektavo biblioteką, nuolat sekdamas informaciją apie naujas knygas, prašydamas kitų nupirkti jam konkrečių knygų užsienyje. Tačiau sutvarkyti asmeninę biblioteką pats neturėjo laiko ir samdė bibliotekininkus. Viena iš jų buvo Vytauto Didžiojo universiteto Rankraščių skyriaus vedėja E. Eimaitytė. Ji 1934 m. inventorino A. Jakšto knygas, sudarė jų abėcėlinį katalogą. Knygos lentynose A. Jakšto pageidavimu buvo sustatytos pagal turinį. E. Eimaitytė yra minėjusi, kad A. Jakštas ypač vertino tikslųjų mokslų knygas (bibliotekoje jų buvo 1278 tomai). Jos buvo ypač saugomos, stovėjo spintoje jo miegamajame. Ir kitos dažnai A. Jakšto skaitomos knygos, jo nurodymu, buvo sustatytos lengvai pasiekiamose lentynose (tarp jų ir A. Jakšto labai vertinami V. Solovjovo filosofijos veikalai)³³. A. Jakšto bibliotekos knygos turėjo guminių štampinį antspaudą su simboliniu piešiniu ir įrašu „Ex libris Alex Dambrowski“³⁴. Testamente A. Jakštas pasirūpino savo knygų likimu: „Mano knygas su jų spintomis, lentynomis ir kartotekomis teiktės perkelti iš mano buto į Kauno kunigų seminarijos biblioteką, kur jos šalia ten jau esamų Lietuvos katalikų mokslo akademijos knygų taptų prieinamos Kauno seminarijos klierikams, profesoriams ir šiaip jau mokslo žmonėms, būdamos žinioje vieno bendro tos seminarijos vadovybės paskirto bibliotekininko ir ilgainiui (galėtų) tapti tos seminarijos nuosavybe, jei Lietuvos katalikų Mokslo akademija paliautų kuomet egzistavus“³⁴. Jis taip pat pageidavo, kad būtų įrišta jo sukaupta periodika esperanto kalba³⁵. Testamente pareikšta valia dėl bibliotekos buvo įvykdyta.

²⁸ Sendzikas K. Prel. A. Dambrauskas – bibliotekininkas // Draugija. 1939, Nr. 4, p. 238–239.

²⁹ Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Kaunas, 1930. P. 123–124.

³⁰ Sendzikas K. Prel. A. Dambrauskas – bibliotekininkas // Draugija. 1939, Nr. 4, p. 241.

³¹ Ten pat.

³² Sendzikas K. Autografai prel. A. Dambrausko-Jakšto bibliotekos knygoje // Draugija. 1940, Nr. 3, p. 132–135.

³³ Eimaitytė E. Atsiminimų nuotrupos // XX amžius. 1938, Nr. 46, p. 7.

³⁴ Sendzikas K. Prel. A. Dambrauskas – bibliotekininkas // Draugija. 1939, Nr. 4, p. 243.

³⁵ Ten pat. P. 242.

Visą gyvenimą nuo Kauno kunigų seminarijos A. Jakštas buvo susijęs su periodinės spaudos ir knygų leidyba kaip leidėjas, redaktorius, autorius. Pirmasis jo leidinys – tarp seminarijos klierikų platintas rankraštinis „Lietuvos“ laikraštėlis, kurį seminarijos vadovybė uždraudė³⁶.

Mokydamasis seminarijoje, A. Jakštas iš lenkų k. išvertė ir adaptavo V. Sirokmlės eilėraštį „Giesmė prasioklielio nemokančio rašyti“, kurį išspausdino „Aušroje“³⁷. Tai pirmoji autoriaus A. Jakšto publikacija. A. Jakštas tapo vienu aktyviausiu to meto Mažojoje Lietuvoje leidžiamų periodinių leidinių autoriumi, o po spaudos draudimo panaikinimo – leidėju ir redaktoriumi. Jis įsteigė ir redagavo pirmuosius lietuvių katalikų žurnalus „Nedeldienio skaitymas“, „Draugija“, „Ateitis“. Juose pateikiama ypač daug informacijos apie pasirodžiusias naujas knygas. Daugumos šių informacijų, recenzijų autorius buvo pats redaktorius. 1923 m. nustojus eiti „Draugijai“, A. Jakštas jaudinosi, kad nėra periodinio leidinio, kuris Lietuvos katalikų visuomenei pateiktų naujausių knygų vertinimus, ir planavo pats leisti tokį laikraštį, kuriam buvo numatęs ir pavadinimą „Kūrybos keliai“. A. Jakštas buvo planavęs, kad šio laikraščio „pirmasis uždavinys bus – informuoti skaitytojus apie naujai pasirodžiusias lietuviškas knygas, jas trumpai, bet teisingai recenzuoti, ginti tikybos teises nuo bedievių priekaištų ir šmeižtų, kur tai bus pastebėta“³⁸. Pritardami šiam A. Jakšto sumanymui, katalikų dvasininkai pasiūlė atgaivinti „Draugiją“. Žurnalas buvo atgaivintas 1937 m. gruodžio 20 d. dvisavaitiniu leidiniu. A. Jakštas tuo labai dėviaugėsi, pasirašydavo „Draugijos“ redaktoriumi ir leidėju, bet redaguoti jam jos beveik neteko.

A. Jakšto išsamios darbų bibliografijos nėra sudaryta. Atskirais leidimais išleista apie 60 pavadinimų A. Jakšto parašytų, sudarytų ar išverstų knygų (įskaitant ir keliolika atspaudų). Apie pusę jų yra religinės tematikos, tarp jų filosofinės teologijos studijos „Tikėjimo paslaptis“ (1930), „Aukščiausias gėris“ (1937), religijos istorija „Pradžia ir išsiplėtimas protestantizmo Lietuvoje XVI a.“ (1909), Lietuvos dvasininkų biografijų apybraižos: „A. a. vysk. G. Cirtautas“ (1913), „A. a. kun. Jonas Balvočius-Gerutis“ (1919) ir kt. A. Jakštas yra parengęs keliolika maldynų skirtingoms skaitytojų grupėms: vaikams, jaunimui, mergaitėms, neprimatantiems. Kai kurie iš jų, pavyzdžiui, maldų knygelė Lietuvos jaunimui „Melskimės“, turėjo net 6 leidimus. Kartu su kompozitoriumi J. Naujaliu jis parengė tekstą ir išleido „Giesmynėlį bažnyčios chorams, mokykloms ir šiaip jau giesmininkams“ (1920).

Įvairios savo tematika A. Jakšto pasaulietinio turinio knygos. Minėtini jo tyrinėjimai „Logikos evoliucija“ (1919), rinkinys „Meno kūrybos problemos“ (1931), matematikos mokslų darbai „Plokštinė trigonometrija“ (1920) ir „Trys garsiausiai matematikos klausimai“ (1924), politikos – „Vienybė ar separatizmas“ (1904), „Lietuva ir Tautų Sąjunga“ (1919), kalbos – „Alfabeto klausimas“ (1915), „Mūsų rašybos klausimu“ (1920), spaudos istorijos – „Pirmutinės (10-ties metų) spaudos atgavimo su-

³⁶ Samulionis P. Prel. A. Dambrausko-Jakšto gyvenimo bruožai // Židinys. 1938, Nr. 3, p. 303.

³⁷ „Aušra“, 1884. Nr. 5–6, p. 165–166.

³⁸ Adomas Jakštas ir atgaivintoji „Draugija“ // Draugija. 1938, Nr. 5/6, p. 141.

kaktuvės 1904–1914“ (1914) ir kt. A. Jakštas išleido keliolika savo grožinės literatūros kūrinių. Tarp jų eilėraščių rinktinės „Dainų skrynelė“ (1894) ir „Lirika“ (1930), prozos rinkiniai „Nakties matymai“ (1906), „Svetimos gėlės“ (1923), satyra „Neva juokai, neva ašaros“ (1915), „Šypt-šypt“ (1931).

A. Jakštas laikomas pirmuoju esperantininku Lietuvoje. Jis rašė eilėraščius ir teologijos darbus esperanto kalba, išleido pirmąjį esperanto kalbos vadovėlį „Mokintuvė tarptautinės kalbos d-ro Esperanto“ (1890), 1922–1926 m. redagavo laikraštį „Litova stelo“.

Religinės tematikos darbus A. Jakštas pasirašinėdavo A. Dambrausko pavarde ar A. Dambrauskas-Jakštas, pasaulietinius – A. Jakšto slapyvardžiu, publicistiką yra pasirašinęs ir kaip Druskus, Kuronietis.

A. Jakštas pats ir savo bendražygių skatinamas yra parengęs kelis rinkinius iš savo publikacijų periodinėje spaudoje (daugiausia iš „Draugijos“). Pirmąjį tokių rinkinių, pavadinimu „Naujoji mūsų literatūra (1904–1923)“, dviem tomis išleido Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija kaip A. Jakšto „Raštai“. Pirmasis toms, skirtas poezijai, pasirodė 1923 m., antrasis – grožinei prozai 1924 m. Leidinio pratarmėje autorius nurodė, kad šie leidiniai nėra „... mūsų naujosios literatūros istorija: jų tikslas vien tik būsimajai istorijai pateikti šiek tiek apdirbtos medžiagos“³⁹. 1930 m. serijoje „Lietuvių katalikų Mokslo akademijos leidinys“ pirmuoju numeriu išleistas stambus (500 p.) A. Jakšto darbų rinkinys „Užgesę žiburiai“, skirtas įvairiems asmenims paminėti. Rinkinys dedikuotas A. Jakšto 70-mečio jubiliejui. Knygą redagavo ir įžangą parašė Vaižgantas. Spausdinama ir A. Jakšto prakalba, kurioje nurodomi rinkinio sudarymo principai. Dviejuose rinkinio skyriuose spausdinamos 37 lietuvių ir „kitataučių“ rašytojų, mokslininkų, visuomenės veikėjų biografijos.

A. Jakšto kūrybiniame palikime yra nemažai knygotyros ir knygos istorijos tyrinėjimų. Tai minėtoji 1914 m. Šv. Kazimiero draugijos leidinių serijoje išleista knygutė „Pirmutinės (10-ties metų) spaudos atgavimo sukaktuvės 1904–1914“. Joje aprašyta spaudos draudimo padaryta žala lietuvių tautai, nurodyti jo sumanytojai ir vykdytojai, nušviestas pasipriešinimas šiam draudimui. Lentelėse pateikta statistinių duomenų apie lietuvišką pasaulietinių ir religinių knygų leidybą (nuo XVI a. iki 1913 m.), apie periodinius leidinius ir jų paplitimą atgavus spaudą. 1932 m. buvo išspausdinta A. Jakšto studija „Šv. Kazimiero draugija, jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas“. Joje autorius daug vietos skyrė šios draugijos leidybinei veiklai, pateikė jos išleistų knygų sąrašą. Knygos istoriografijai svarbus A. Jakšto leidinys „Apie katalikiškus lietuviškus šventraščio vertimus ir vertėjus“ (26 p., išleistas 1933 m. kaip „Sotero“ atspaudas). Čia autorius pateikė Biblijos, jos fragmentų vertimų į lietuvių kalbą apžvalgą nuo M. Daukšos iki XX a. pradžios J. Skvirecko vertimų. Yra duomenų ir apie protestantiškus Biblijos vertimus, katalikų ir protestantų vertimų palyginimų. Aptardamas kiekvieną vertimą, A. Jakštas pažymi ir jo leidėją, spaustuvinininką, leidinio apipavidalinimo ypatybes – formatą, popieriaus rūšį, iliustracijas. Tekste daug

³⁹ Jakštas A. Naujoji mūsų literatūra. Kaunas, 1926. T. 1. P. 6.

nurodų į kitus tyrinėjimus, ypač į V. Biržiškos „Lietuviškų knygų istorijos bruožus“.

Lietuvių spaudos istorijai įdomus yra rinkinys „Ką yra pasakęs Jakštas“ (1930), sudarytas iš 1924–1930 m. jo publicistinių straipsnių. Šio rinkinio straipsnyje „Spauda ir valstybė“ aptarė spaudos ir valdžios santykius apskritai, cenzūrą Rusijoje ir Lietuvoje. Straipsnyje „Ar lietuviškas laikraštis yra buvęs biznio įstaiga“ autorius pasisakė prieš mokesčių rinkimą iš spaudos leidėjų. Ypatingą spaudos reikšmę tautos egzistencijai A. Jakštas nurodė 25-ųjų spaudos atgavimo metų proga: „Laimėjimas kovoj dėl spaudos padarė mūsų tautą vertą ir nepriklausomybės... Ar būtų buvus galima toji valstybė, jei mes nuo „Aušros“ laikų iki 1914 m. būtume nieko neveikę ir spaudos negaminę. Žinoma, būtų negalima. Vadinasi, spauda gali būti ir be valstybės, bet valstybė šiandien negali apeiti be spaudos...“⁴⁰

Daug knygotyrynės informacijos randame ir minėto A. Jakšto rinkinio „Mūsų naujoji literatūra“ antrajame tome „Mūsų naujoji prozos literatūra“. Jame A. Jakštas teigiamai įvertino Juozapo Zavadzčio leidyklos 1909 m. 14 leidinių vaikams, recenzavo Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijoje leistą „Vaikų knygynėlio“ seriją. Aptardamas 1912 m. „Švyturio“ kalendorių, autorius pateikė ir statistinės informacijos apie laikraščių paplitimą Kauno gubernijoje⁴¹. Nemažai priekaištų išsakė A. Jakštas ir pirmiesiems Švietimo ministerijos leidinio „Švietimo darbas“ numeriams. Autorių netenkino leidinio struktūra, kai kurių straipsnių turinys, terminija ir tai, kad redakcija kas antrą numerį keičia leidinio formatą, nepagalvodama, kad neįmanoma bus visų numerių į vieną knygą įrišti⁴².

Įdomių lietuvių spaudos istorijos, ypač spaudos draudimo laikotarpio, faktų yra rinkinio „Užgesę žiburiai“ biografijose. Pavyzdžiui, studijoje apie kunigą J. Balvočių-Gerutį aprašomas kunigo dalyvavimas nelegalios spaudos leidimo ir platinimo darbe, jo asmeninės pastangos pralaužti spaudos draudimą⁴³. Kunigo Pelikso Sereikos biografijoje nurodoma, kaip jis spaudos draudimo metais savo lėšomis Tilžėje išleido du lietuvių kalbos vadovėlius (savo parengtą „Lietuvišką pradžiamokslį mažiems vaikams aukštaičių ir žemaičių lietuvių“, 1896 ir A. Baranausko „Kalbamokslį lietuviškos kalbos“, 1899) ir iš jų pats mokė kaimo vaikus. Taip pat pažymėta, kad P. Sereika „savo pinigais pirkdavo ir dovanai dalindavo“ lietuvių autorių (Maironio, M. Valančiaus ir kt.) knygas, kad jaunimas turėtų iš ko mokytis, šviestis⁴⁴. M. Valančiaus biografijoje minimas faktas, kaip vyskupas 1851 m. davė nurodymą steigti parapines bibliotekas, iš kurių kiekvienas kunigas galėtų skolintis naudingų pasiskaityti veikalų. Biografijos pabaigoje pateiktas paties M. Valančiaus sudarytas jo 25 veikalų sąrašas⁴⁵.

⁴⁰ Jakštas kalba į mus // Židinys. 1938, Nr. 3, p. 348–349.

⁴¹ Jakštas A. Naujoji mūsų literatūra. Kaunas, 1924. T. 2. P. 579.

⁴² Ten pat. P. 700–702.

⁴³ Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai: Kaunas, 1930. P. 65–80.

⁴⁴ Ten pat. P. 274.

⁴⁵ Ten pat. P. 210–211.

Kūrybinį mokslininko, kritiko, publicisto, rašytojo darbą A. Jakštas dirbo daugiau kaip 50 metų. Jo daugialypė veikla buvo prieštaringai vertinama tuometinės inteligentijos. Pripažintas vienu žymiausių (po M. Valančiaus) Lietuvos katalikų veikėjų, jis nesulaukė plataus savo skelbiamos scholastinės filosofijos teiginių ir iš to išplaukiančių gėrio ir blogio problemų, moralės normų pripažinimo. A. Jakštas buvo ir yra laikomas vienu iš lietuvių literatūrinės kritikos pradininkų. „Draugijos“ žurnale recenzuodamas beveik visus lietuviškus leidinius, jis įtraukė į kritikos žanrą nemažai naujų sąvokų, svarstė teorinius meno ir literatūros klausimus. Sielodamasis dėl lietuvių literatūros, lietuviškos knygos, A. Jakštas neįstengė žengti kartu su jaunaisiais literatais ir buvo nepatenkintas jų darbais. Neigiamai vertindamas naujosios literatūros sąjūdžius, modernistus, jis polemizavo su rašytojais V. Mykoliaičiu-Putinu, B. Sruoga, peikė J. Biliūną, nepripažino M. K. Čiurlionio meno. Jaunoji rašytojų karta nepripažino A. Jakšto poetinės kūrybos, o jo kritiką laikė perdėm konservatyvia. Ilgą laiką jis nenorėjo nusileisti ir naujai rašybai, vertė savosios laikytis Šv. Kazimiero draugijos leidiniuose. Ir tik M. Vaitkaus įtikintas, kad jo prieštaravimai priimtai jabolonskinei rašybai trukdo visuomenei išmokti taisyklingai rašyti ir daro nuostolių draugijai (nes senos rašybos leidinių neįsileis mokyklos), A. Jakštas nusileido⁴⁶. A. Jakšto bekompromisinė, dogmatiška nekatalikiškos spaudos ir jos atstovų kritika sulaukdavo atlaidaus jo bendražygių nepritarimo ir aktyvių jo idėjų prieš išpuolių. K. Korsakas straipsnyje „Kritikas, kuris nesvyravo“, vadindamas A. Jakštą ortodoksu ir konservatoriumi, teigė, kad jo nuopelnai „lietuvių literatūros istorijoje, be jokios abejonės, bus įrašyti reakcingumo, klerikališko tendencingumo ir istorinės pažangos ignoravimo vardu“⁴⁷. V. Biržiška tarp A. Jakšto nuopelnų yra pažymėjęs kritiko A. Jakšto sąžiningumą, pabrėžęs, kad jis, vadovaudamasis savo įsitikinimais ir savo grožio supratimu, kritikavo ne tik ideologinius priešus, bet ir savo idėjinius bendraminčius⁴⁸. Gyvenimo saulėlydyje A. Jakštas, pripratęs būti autoritetu, pasijuto nesuprastas, stebėjo naująjį gyvenimą tarsi iš šalies, bet ir toliau kritikavo negeroves.

A. Jakšto asmenybė, jo visuomeninė veikla ir kūrybinis palikimas dabar turėtų būti vertinamas įvairių mokslo sričių specialistų, atsižvelgiant į to meto Lietuvos istorines ir kultūros sąlygas. A. Jakšto knygotyros ir spaudos istorijos darbai yra vertingi gausia faktografinė medžiaga ir istoriografiniu požiūriu. Todėl knygotyrininkai turėtų juos suregistruoti, išsamiau ištirti ir skelbti. Šiems darbams galėtų būti skirtas atskiras A. Jakšto „Raštų“ tomas.

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra

Įteikta 1996 m. birželio mėn.

⁴⁶ Vaitkus M. 30 metų su A. Jakštu // Židinys. 1938, Nr. 3, p. 344.

⁴⁷ Korsakas K. Kritikas, kuris nesvyravo // Kultūra. 1930, Nr. 8, p. 418.

⁴⁸ Biržiška V. Aleksandrui Dambrauskui-Jakštui 75 metai // Bibliografijos žinios. 1935, Nr. 5, p. 129–131.

**ADOMAS JAKŠTAS-DAMBRAUSKAS (1860–1938) AS A LITHUANIAN
PUBLIC FIGURE AND LITERARY MAN**

VANDA STONIENĖ

S u m m a r y

The article deals with the cultural activities of A. Jakštas-Dambrauskas, one of the most prominent Lithuanian personalities at the end of 19th century and during the first three decades of the present century. While still learning at secondary school, A. Dambrauskas became a known Lithuanian patriot. As a Catholic priest and public man, he never accommodated himself to tsarist policy; he encouraged the Lithuanian youth and priesthood to fight against the tsarist ban of the Lithuanian press and to fight for the right to teach children in Lithuanian language (for such resistance he was banished by Russian authorities from his native country for some years). In 1902–1906 he worked at the Spiritual Academy in St Petersburg. He soon returned to Lithuania and began directing the Society of St. Casimir, which paid much attention to publishing books, periodicals, and newspapers. He directed the activities of the Society for almost three decades; he, in fact, worked there up until his death. Many publications of the Society were initiated and prepared by him. Many of his own writings appeared as the publications of the Society.

A. Jakštas-Dambrauskas' activities were not only restricted to his work at the Society of St. Casimir. His plans and efforts were also connected with other fields of Lithuanian cultural life. For more than 50 years he worked intensively as a publisher, editor, organizer of Lithuanian periodicals, literary man, publicist, and researcher. A considerable part of his works discussed problems connected with religion, philosophy, art, logic, etc. For a long time he was famous for his numerous reviews of Lithuanian poetry and prose works. As a writer, he published some collections of literary pieces. Biographies of many Lithuanian cultural figures and writers compiled by him should also be mentioned among his literary achievements. He was the first to publish scientific and literary texts in Esperanto in Lithuania (in 1922–1926 he edited the newspaper „Litovo stelo“ in this language).